УДК 391.6:677

Юрчанка М. А., Савіцкая І. У.

РУЧНІКІ – ІЛЬНЯНЫЯ КРЫЛЫ

Навуковы кіраўнік: Савіцкая І.У., канд. філал. навук, дацэнт
Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь

Анатацыя

Артыкул прысвечаны апісанню аднаго з прадметаў народнага мастацтва – ручніка. Выяўлены розныя яго віды ў залежнасці ад выкарыстання, паказаны асаблівасці вырабу і ўпрыгожвання, а таксама сімвалізм узораў.

Ключавыя словы: народнае мастацтва, народная культура, ручнік, ткацтва, узор, вышыўка, сімвал

Yurchenko M. A., Savitskaya I. V.

TOWELS – LINEN WINGS

Scientific Supervisor: Savitskaya I.V., Associate Professor,
Candidate of Sciences in Philology
Belarusian National Technical University
Minsk, Republic of Belarus

Abstract

The article is devoted to the description of one of the objects of folk art – towels. Its various types are revealed depending on the use, the peculiarities of manufacturing and decoration, as well as the symbolism of patterns are shown.

Keywords: folk art, folk culture, towel, weaving, pattern, embroidery, symbol.

Надзвычай высокі статус ручніка ў беларускай культуры зусім невыпадковы. Менавіта ў ручніку сабраны працоўны, духоўны і душэўны патэнцыял народа і, безумоўна, сям’і і роду. Для таго, каб

пакласці ў куфэрак сувой палатна, неабходна было ўзараць поле, пасеяць лён, узгадаваць яго, выбраць, вымачыць, высушыць, зрабіць кудзелю, напрасці нітак, замацаваць іх на кроснах і, дачакаўшыся адпаведнага часу, распачаць таямнічае цудадзейства – упрыгожванне ручніка.

Без даматканага ільнянога ручніка немагчыма ўявіць паўсядзённы побыт, цяжкую працу, а таксама гуллівую святочную ўрачыстасць нашых продкаў. Ручнік суправаджаў беларусаў з дзяцінства і да самага заканчэння жыцця. Уласна кажучы, ён быў сімвалам зямнога існавання чалавека – ад моманту нараджэння і да моманту апускання труны ў магілу.

У значныя моманты жыцця нашы продкі выкарыстоўвалі розныя віды ручнікоў у залежнасці ад іх прызначэння і моманту звароту [1]. Самы просты быў з чалавекам ад раніцы да вечара. Ён прызначаўся для выцірання твару і рук, таму і называўся “ўціральнік”. Яго не аздаблялі ўзорамі ці складаным арнаментам. Наадварот, самым значным у хаце быў “набожнік”, якім прыбіралі “чырвоны кут”. Прызначаўся ён для пакрывання святых абразоў: Багародзіцы, Іісуса Хрыста ці святых заступнікаў сям’і. Яго расшывалі багатым арнаментам, поўным глыбокага сімвалізму.

У момант нараджэння дзіцяці выкарыстоўваўся ручнік, аздоблены стылізаванай выявай маці або дзіцяці з маці. Размяшчала яго павітуха ў галаве парадзіхі, каб забяспечыць з’яўленне здаровага маленькага. Немаўлятка адразу пасля з’яўлення на свет спавівалі ў ручнічок і клалі на стол, быццам прывязваючы яго да сакральнага для сялянскай сям’і месца.

Выкарыстоўваліся ручнікі і ў час вяселля: яны дараваліся гасцям, павязваліся сватам, клаліся на падлогу падчас вянчання, на ім падносілі каравай, ім жа павязвалі маладую і абводзілі тройчы вакол стала ў бацькоўскай хаце, бласлаўляючы яе на шлюб. Яго беражліва захоўвалі ўсё жыццё, каб не згубіць дабрабыт і сваё сямейнае шчасце.

Тэхналогія вытворчасці ручнікоў была вельмі цяжкая. Ніткі для ткацтва вырабляліся з ільну. Спачатку лён трэба было сабраць, потым вымачыць, высушыць, а потым ужо вырабляць ніткі.

Шырыня яго звычайна была ад дваццаці пяці да сарака пяці сантыметраў, даўжыня – ад аднаго да трох метраў. Ручнікі ткалі на кроснах (ткацтва на кроснах пашырылася на Беларусі ў XII–XIII стст.) з адбеленых або неадбеленых нітак, аздаблялі карункамі

расліннага і геаметрычнага арнаменту, вязанымі кручком, пазней – фабрычнымі карункамі. Па краях іх часта аздаблялі малінавымі ці чырвонымі стужкамі. Загадкавыя чырвона-белыя фігуркі, сіне-зялёныя, фіялетавыя, жоўтыя кветкі і птушкі на белым палатне зачароўваюць дзіцячыя сэрцы і вока сталага чалавека і сёння.

На Гомельшчыне і Віцебшчыне ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзя бытавала вы́барнае ткацтва. У народзе яго звычайна называюць перабіраннем. Для выбарных тканін характэрны рэльефны геаметрычны арнамент, утвораны насцілам узорнага ўтоку на фонавае палатно. Аднак у выбарным ткацтве ўзорны ўток закладаецца не па ўсёй шырыні тканіны, а асобнымі ўчасткамі (выбарна), што дае магчымасць больш свабодна кампанаваць элементы і рабіць больш разнастайнай іх колеравую гаму. Віцебскія ручнікі ткалі з выкарыстаннем чырвоных, зялёных, сініх, жоўтых, чорных нітак; для тканін Гомельшчыны характэрна спалучэнне белага, чырвонага і чорнага колераў [3].

Важнае месца ў аздабленні беларускага ручніка належыць вышыўцы, не менш багатай па спосабах выканання і выкарыстання разнастайнасці ўзораў, чым ткацтва. Вышыўка была выключна ручным працэсам, які патрабаваў ад выканаўцаў уседлівасці, цярпення, пэўных навыкаў і нават таленту.

Арнамент ручнікоў адрозніваецца багаццем і разнастайнасцю. Узоры рабілі звычайнымі або спецыяльнымі іголкамі, часам кручком, а матэрыялам служылі ільняныя, баваўняныя, ваўняныя, зрэдку шаўковыя ніткі, бліскаўкі і інш.

Для накладной вышыўкі (аплікацыі) ужываліся шнур, тасьма, стужкі, кавалкі каляровых тканін, скура і інш. Вышыўкай, акрамя ручнікоў, аздаблялі жаночае адзенне (кашулі, галаўныя ўборы, фартухі, спадніцы, гарсеты) і мужчынскае (кашулі, шыйныя хусткі), рэчы дэкаратыўна-абрадавага і бытавога прызначэння (абрусы, навалочкі, посцілкі і інш.).

Тэхніка выканання народнай вышыўкі даволі разнастайная. Большасць швоў ужывалася выключна для ўпрыгожвання асновы. Існавала група традыцыйных дэкаратыўных швоў, злучальных і краявых швоў (абкіданне). На Палессі і Падняпроўі здаўна выкарыстоўвалі розныя віды зборак (маршчэнне). У залежнасці ад тэхнікі выканання вылучаюць дзве групы швоў: верхашвы (па суцэльнай тканіне) і скразныя (для іх выцягваецца пэўная колькасць

нітак асновы). Верхашвы падзяляюцца на лікавыя (выконваюцца па ліку нітак тканіны) і адвольныя (па контуры) [2].

Сярод лікавых швоў асобнае месца займае набор (нацяг, завалаканне і інш.); пашыраны таксама швы крыжыкам, пляцёнка, сцябліністае шво, а таксама розныя віды процягу (гладзі) і інш. Традыцыйныя верхашвы выконваліся чырвонымі або чырвонымі з нязначным дадаткам сініх (з канца XIX ст. чорных) нітак. Адвольныя швы – процяг, аплікацыя, выбіванне і інш. – найчасцей выкарыстоўваліся для стварэння паліхромных стылізавана-раслінных узораў. Строчка – вышыўка па разрэджанай тканіне – сустракаецца пераважна ў форме вузкіх мярэжак, якімі ўпрыгожвалі кашулі, фартухі, наміткі, ручнікі [2].

Арнаменты на ручніку – гэта не проста выпадковыя наборы пэўных прадметаў або рысак. Кожны ўзор – гэта пэўны сімвал, які можна прачытаць і сёння [4]. Так, напрыклад, нашы продкі-славяне спрадвеку шанавалі Сонца і Зямлю-карміцельку, лічылі, што ад іх залежыць жыццё. Бацька-Сонца і Маці-Зямля даюць людзям усё: хлеб і ваду, цяпло і святло, рэчкі і азёры, палі і лясы. У старыя часы да Сонца як да бога звярталіся па дапамогу. Адсюль на ручніках часта выкарыстоўваўся вобраз сонца: ён мае выгляд ромба з промнямі ў бакі. Вобраз зямлі набыў выгляд ромба, запоўненага маленькімі квадрацікамі ці ромбікамі. Гэта нібыта зярняты, роўна засеяныя на полі дбайнай рукой селяніна.

Сімвалы зямлі і сонца з’яўляюцца аднымі з самых старажытных узораў; з даўніх часоў яны лічыліся цудадзейнымі, бо засцерагалі, па павер’ях, ад усяго дрэннага. Таму такія ўзоры вышывалі абавязкова на ручніках, на адзенні.

У семантыцы вышыўкі распаўсюджаны разнастайныя выявы птушак. Трэба адзначыць, што ў старажытнабеларускім народным мастацтве вобраз птушкі адносіцца да найбольш аблюбаваных, паколькі птушка – гэта традыцыйны сімвал святла, сонца, кахання. Зафіксавава значная колькасць разнастайных па іканаграфіі кампазіцый, кожная з якіх характарызуецца пэўнымі семантычнымі значэннямі. Напрыклад, зязюля сімвалізавала жанчыну-ўдаву, салавей з’яўляўся паэтам кахання, сокал увасабляў каханага, а арол – героя. Голуб жа выступаў як сімвал кахання і міру. На ручніках два галубы, павернутыя галовамі адзін да аднаго, – гэта сімвал кахання. Нездарма шлюбныя ручнікі былі ўпрыгожаны гэтымі птушкамі,

прычым паміж імі часта вышывалі кветкі, што сімвалізавала каханне ў самым росквіце.

Даволі распаўсюджанай была выява хвалепадобнай галінкі, ад якой адыходзілі ўверх і ўніз сіметрычныя завіткі. Гэтая галінка ідэйна была звязана, магчыма, са старажытнымі сімваламі вады і напоенай ёю раслiннасцю.

Спакон вякоў з вялікай павагай ставіліся да хлеба, да зерня. Калі кавалачак хлеба падаў на падлогу, яго паднімалі і шчыра прасілі прабачэння. Хлеб ніколі не выкідалі, не раскідалі, не пакідалі на пустым стале. У народзе здаўна кажуць: "Зерне святое", "Хто любіць зерне, той будзе багаты і шчаслівы", "Зерне мае вялікую сілу". Адсюль узоры з сімвалам зерня таксама былі неад'емнай часткай тканых і вышываных ручнікоў.

Берагіня – гэта важны знак, які сустракаецца ў шматлікіх арнаментах. Яе стварыў народ загадкавай, шматаблічнай і магутнай кветкай, што сімвалізуе матчыну сілу. Яна – сама Маці-прырода, якая ўяўляе сабой стварэнне і абарону свету, а таксама вечнае абнаўленне і гармонію жыцця.

Безумоўна, беларускі ручнік адносіцца да тых прадметаў мастацтва, якія належаць і мінуламу, і сучаснасці. Папулярнасць яго нязменная. У вёсках і сёння ручнік абавязкова прысутнічае ў найбольш важныя, пераломныя этапы жыцця чалавека; без яго не абыходзіцца зараз ніводная больш-менш значная выстава народнага мастацтва, бо менавіта ручнік з найбольшай яскравасцю ўвасабляе нацыянальныя рысы арнаментальнага мастацтва, высокае майстэрства ткацтва і вышыўкі.

Шмат стагоддзяў карыстаюцца беларусы ручніком. Ткуць і расшываюць яго і сёння, працягваючы ўдасканальваць прыгажосць, над якой працавала мноства папярэдніх пакаленняў. Кожнае з іх, спасцігаючы законы аздаблення тканіны, асэнсоўвала і складала ў адзіную скарбонку разуменне ручніковага дэкору і яго асаблівасцей, тэхнічных прыёмаў, найлепшых каляровых спалучэнняў. З цягам часу адточваліся характэрныя адзнакі традыцыйнага аздаблення беларускага ручніка, фарміраваўся канон, у рамках якога праходзілі далейшыя творчыя пошукі. Канон гэты, між іншым, ніколі не абмяжоўваў ткачыху, вышывальшчыцу, а дазваляў і нават прапаноўваў увасабляць у ім свой характар, пачуцці, настрой, сваё адчуванне хараства, дэманстраваць рамесніцкую дасканаласць.

Праходзяць гады, мяняюцца густы, на змену чалавечым рукам прыходзяць машыны, створаныя тымі ж рукамі. Але пакуль побач з чалавекам будзе жыць пачуццё прыгожага, імкненне да натуральнага, сапраўднага, будзе жыць і ручнік.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Дубініч, А. І. Беларускі ручнік: з мінулага ў дзень сённяшні / А.І. Дубініч. – Нясвіж: Нясвіжская друкарня, 2016. – 34 с.
2. Памазенка, Т. Повязь часоў – беларускі ручнік / Т. Памазенка, Г. Ваўчок // Роднае слова. – 2011. – № 7. – С. 77–79.
3. Фадзеева, В. Я. Беларуская народная вышыўка / В. Я. Фадзеева. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 199 с.
4. Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя / Рэд. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1989. – 575 с.